

Борђе Д. Лазаревић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет (докторанд)

ВИРТУЕЛНА НАРАЦИЈА И ЛИК КАЛУЂЕРА У РОМАНУ ПОРУШЕНИ ИДЕАЛИ СВЕТОЛИКА РАНКОВИЋА

У раду се примењују теоријске поставке виртуелне нарације и когнитивних теорија на роман *Порушени идеали Светолика Ранковића*. Ранковићев „психолошки роман“ и његови „трагични ликови“ показују своју заснованост у примерима контраприповести и негативне нарације. Приказивање унутрашњег склопа личности и отуђености које господаре Љубомиром-Леонтијем могу се сагледати у виртуелним световима који га враћају у прошлост, где он тражи инспирацију и оправдање својих идеала, али и који га воде ка будућности, пројектованој и замишљеној онако како ти идеали налажу. Отуђење Љубомира и Леонтије свој врхунац налази у примеру негативне нарације, где се унутрашња психолошка драма доводи до свог максимума.

Кључне речи: виртуелна нарација, контраприповест, негативна нарација, психолошки роман

1. УВОД

Када говоримо о виртуелном наративу, најважнијем предмету посткласних наративних истраживања, имамо у виду „оне сегменте наративног света који чине домен неактуеализованих светова приче“ (Милосављевић Милић 2013: 14). Примећивање контраприповести или наглашавање нечега што се у причи није догодило, што је наговештено као неактуелизована могућност, или је нерешено у погледу извесности догађаја водило је наратологију до теорије виртуелног наратива. Снежана Милосављевић Милић разликује пет видова испољавања виртуелног наратива: контраприповест или периферну могућу причу, хипотетичку фокализацију, наративну негацију, виртуелно поређење и симулирани наратив. Фокусиран пре свега на „хипотетичке, деонтичке и оптаивне исказе“ (Милосављевић Милић 2016: 23), виртуелни наратив оставља снажан утисак на читаоца, важан је за карактеризацију јунака и упућује нас на размишљање како потенцијална прича утиче на ток и исход реалних људских животних прича.

1 djakondjordje@gmail.com

2. КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКИ ОКВИР СТВАРАЛАШТВА СВЕТОЛИКА РАНКОВИЋА

Често истицан као последњи реалиста у српској књижевности, значај Светолика Ранковића углавном се види у настанку „посебне врсте друштвеног романа“, као и посебног, психолошки утврђеног типа „романа карактера“, па чак и „романа трагичних ликова“ (Јеремић 1987: 231). Недостаци који су навођени у вези са његовим књижевним радом (Скерлић, Леовац и други) објашњавани су трагичним околностима његовог живота. Критика примећује да су многи детаљи његовог личног живота „репрезентативни за књижевну епоху којој је припадао: патријархална атмосфера у којој је одрастао, привезаност за родни крај и крајолик Шумадије, привезаност Цркви, али и школовање у Русији и утицај руског реализма на његов стваралачки рад, пре свега Толстоја, Гончарова, Гогоља, Шchedрина, Корољенка“ (Јеремић 1987: 233).

Међутим, Ранковићеви трагични ликови представљају супротност и негирање идиличне ситуације у којој је одрастао. Узрок овога треба видети у његовим личним животним поразима: убиству оца, тешкој и неизвесној професионалној ситуацији и неизлечивој болести која је прекинула његов млади живот, на крају којег је његов књижевни рад био најплоднији, али и у ондашњим књижевним токовима, претежно руским, у којима је акценат на „сукобу човекових идеала и животне збиље“, док се „решење овог сукоба види једино у смрти или пропадању личности“ (Јеремић 1987: 232–235). Психолошко профилисање ликова, праћење процеса њиховог унутрашњег, психолошког развоја, њихових скривених покрета, увођење Толстојевог поступка „унутрашњег монолога“ у српску књижевност који има задатак да „евоцира менталне процесе, сукобљавање различитих нивоа свесности, сплетове противречних побуда“, анализа друштвених односа (Јеремић 1987: 235–236), само су неке од промена које Светолик Ранковић уводи у српски роман.

3. КОНТРАПРИПОВЕСТ

Контраприповест припада „контрачињеничним, или, према терминологији Цералда Принса, контраприповеданим („disnarrated“) формама виртуелног наратива. Код њега разликујемо двосмерно временско одступање у односу на актуелизовану причу“ (Милосављевић Милић 2013: 14). Он може представљати верзију прошлих дешавања, свесно или несвесно бољих, прихватљивијих, као и погрешних и неистинитих које су биле избегнуте, али и верзију будућих, опет бољих или горих, притом нереализованих догађаја (јунакових жеља, страхова, очекивања, надања). Према Женетовој класификацији овакав тип односа одговарао би фигурама аналепсе и пролепсе.

Роман „Порушени идеали“ Светолика Ранковића, последњег у плејади српских реалиста, веома је често окарактерисан као психолошки роман, роман лика (Деретић 2002: 906). Лик Љубомира-Леонтија приказује се као растрзан између „романтичарских идеала“ монашког подвига, који Љубомир налази ‘само’ у књигама, и реалног манастирског живота који је у потпуној супротности са узвишеношћу монашког живота. Искушења која муче Љубомира-Леонтија остају само његова искушења и само његове муке, не успевајући да пронађу саговорника и сродну душу у људима који га окружују.

Као пример контраприповести ка прошлости навешћемо следеће примере:

„Прошла је давно поноћ, а у мислима узбуђена монаха прелећу све саблажњивије слике из Велимирова брачна живоша, меша се њу нешто и Јованка, и он сам... И све му се више не спава... Најоследку сведе сав хаос од ноћној размишљања на ово: „Треба живети – како сам се Боју заклео. Ако не моју биши Антоније, моју остати поштен и побожан калуђер!“ (Ранковић 1900: 228).

Чини се да у психолошком осликавању Љубомировог лика највише долази до изражаја сукоб између његових младалачких година и равноанђелског живљења којем тежи, а које је за њега готово романтичарски идеал. Његов неуспех у проналажењу свог места у свету и животу, његови идеали који се непрестано мењају, код Љубомира побуђују жељу за новим животним циљем. Његове мисли су заокупљене Велимиром, Јованком, дечачким данима под Маљеном, али његов рацио брзо одбацује овакве мисли као грешне и погубне, окрећући се поукама прочитаним у житијима светаца.

Љубомир је склон и да очигледне ситуације протумачи на начин који њему одговара. Иако су млади монаси у манастиру распусни и слободног понашања, када се појави игуман Сава њихово понашање се из корена мења и прилагођава новонасталим околностима. Љубомир ово схвата у складу са својим унутрашњим расположењем, идеалистички, а не рационално.

„Ово до сада што је било у кухињи, мисли Љубомир, идегајући шри калуђера како сложено клањају пред игуманом, ово је било `нако... као нека итра... И они су људи... А ово је баш ово право!...“ (Ранковић 1900: 75).

Љубомирова опчињеност подвижничким животом иде до оних граница где он замишља себе како је уздигнут до највиших црквених чинова, како чини чуда и васкрсава мртваце. Ранковић на овом месту приказује Љубомира којим руководи надменост и жеља да се покаже пред другима, пре свега пред Милком, својом другарицом из детињства.

У следећем примеру навешћемо контраприповест ка будућности.

„У прекидима, кад добије времена, преврће Љубомир листи по листи ове необичне књије, а уз образе му вазда појури некаква вајра, цело му шело

обузме пријатна појина, срце му се некако сште, не зна ни сам: да ли плашљиво или радосно. Чита занесен; понеки пут прекине читање каквим узвиком и краћим размишљањем, у коме је обично стављао себе на место онога свеца, чији животи чита...

Негде наиђе на велику сличност са собом, и то га необично поразе. За св. Сиригона Тримитунтског пише: „Од дјелства својега пасух бје овчиј“... „Ето, узвикује Љубомир: чувао овце и козе, ка и ја по Маљену, га постојао владика, и ледај само каква је чуда починио... Васкрсао мртво дете!“... И у његовој занесеној лавици он већ ствара слику... Он, обучен у епископско одело, стоји на једном брежуљку, а Милка, она ђаволаста Милка, носи своје умрло дете и ставља га пред његове ноге... наравно, док је он постојао владика, дошле се она угала и има дете... Гледајући неисказану шућу на њену лицу, он пролива сузе и виче дешешу: „Чего, устани!“... Деше устaje, и нештаје... онако...“ (Ранковић 1900: 125).

Темпоралност је у овом примеру умерена у будућност, циљ Љубомирових подвижничких тежњи и жеља није да угоди Богу, него да се истакне пред онима које воли. Љубомир пројектује прочитано из житија, замишљајући себе у тој улози. Дакле, његова жеља и нагон ка подвижничком животу не проистичу из реалног сазнања о њиховој потреби и сврси у монашком живљењу, већ у Љубомировом незрелом схватању и конструисању будућности. Осећање посебности је истакнуто у примерима контраприповести ка будућности. Љубомир је створен за нешто боље и нешто више, примери хришћанског подвига у његовој младалачкој глави доводе до отуђености од реалности и стварања паралелног будућег, потенцијалног света.

Дошавши у манастир, Љубомир наилази на ситуацију која се ни најмање не уклапа у његов идеал монашког и подвижничког живота. Прочитавши читаво *Свето Писмо* и упознавши се са суштином хришћанске вере, Љубомир је очекивао да ће у манастиру наићи на њену практичну манифестацију. Поколебан понашањем игумана и младих монаха, Љубомир, поред житија светаца, мотивацију и оправдање своје одлуке налази у богослужењу:

„Када је присуствовао првом јушрењу, познао је Љубомир да је на правом путу; осећање му је казало, да је близу њега све оно, што га је у последње време занимало и привлачило... Када је прочитао прва житија осетио је и разумео је шта му је то тако близу срца, шта му је заузело душу. А сад... сад је знао све, све... Видео је јасно пут, којим му ваља поћи, видео је све оно што је истина и што је од животи, што је стварно, и сравнио са оним што му до скоро беше идеал, га је нашао, као што и житија веле, да је све ово друго шташтина, ништавило: и свети, и школа, и постојство, и Маљен, и све, све...“ (Ранковић 1900: 142).

„А у замореној дути читањем лави само се ређају слике за сликама... Гле, дваесетгодишњи младић Антоније, леј као уписан, обучен постојски, води за руку своју једину сестрицу, а за њим напнули нишћи, убоћи, слейи, хроми... Антоније стиша у руку свакоме сиромашу пуну кесу новаца, док

не разгаде све... све што је добио за прогаито имање... Сестрицу оставља код обречених Христју девојака, а он се удаљује у тиха ненасељена места... И почиње се животи. Ено, соћона прилази у „ношчним мечшанијама“... „Баш као и ја, мисли Љубомир; и он је много ноћу мислио... И код њега се неки иуић омакло, па иде на ону сшрану... Почне о Боћу, а после оде... То сашана сверне мисли нашшра“... (Ранковић 1900: 142–143).

4. НАРАТИВНА НЕГАЦИЈА

Наративна негација или антитеза је фигура виртуелног наратива код које лексичке или синтаксичке негације стварају низове виртуелних подсветова (Милосављевић Милић 2016: 61). Код ових ситуација, које у свету приче нису актуелизоване, наглашава се онтолошко и етичко разликовање функционалних светова, док се текстуални смисао обогаћује апофатичком димензијом.

Једно од кључних места у осликавању Љубомирове психолошке драме јесте његово прислушкивање разговора између игумана Саве и његовог школског друга, епархијског протојереја. У тексту се управо негацијама наглашава све оно што би једно монашко живљење требало да карактерише, све оно чему Љубомир-Леонтије, читајући житија светаца, тежи и стреми.

„И шшца, и бубица, и свако сшворење Божје зна зашшто живи и радује се сунцу. Радује се шшто... знам већ, и ја сам му се некада радовао... Само му се ја не радујем, јер не знам зашшто живим и јер не очекујем више нишшта... ама баш нишшта! Свршено! Прошло све, све... ама баш све! узвикну ишшман и нашшеже чашу са шљивовицом“ (Ранковић 1900: 134).

Други пример наративне негације срећемо у приказу Леонтијевог пострига у монашки чин. Психолошка подвојеност личности између Љубомирових идеалистичких очекивања монашког живота и искушења и нагона који га вуку ка својој кући и породици наглашени су синтаксичким негацијама:

„На ишшнушш главу Љубомирову, архимандритш наслони књићу и сшгаде чшшашшши молишшву: „Госшодо, Боже наш... ирими слућу шшвојега Леоншшија“... ошшаш Сава мало засшгаде; монаси се насмешише задовољно, а ишшнушши искушеник, мрдајући шшавом шшод шшешком књићом, шшомисли: „Шшта ово он?... Ко је шш Леоншшије?... Јестш, знам ко је... То је сад онај дрући, онај монах... Чекај, није!... шшто сам сад ја. А онај дрући, шшто је ире био и шшто се звао Љубомир, њега нема више. Он је умро!“... Он зашлега у своју душу: како сад изшлега као дрући, и, на своје велико зашшреиашшшење, ошшази да је ошшаш онај и онакав ишшши какав је био и досад. Нећо чекај, није он још закалуђерен...“ (Ранковић 1900: 198).

Љубомир-Леонтије у овим тренуцима као да не зна ко је: да ли је Љубомир или Леонтије. Љубомир не зна ко је Леонтије, он претпоста-

вља да је то неки монах. У тренутку када схвати да је то он, да је он сада Леонтије, он више не зна ко је Љубомир: „*Њећа више нема. Он је умро!*“ Овакво апофатичко сазнање води нас ка закључку да оно што није, то не може ни да буде, из чега сазнајемо оно што јесте: да је Љубомир постао Леонтије и да Љубомир више не постоји. Отуђење достиже свој врхунац и странац у Љубомиру у потпуности се пројављује. Он се отуђује и од самог себе. Иако је циљ био да Љубомир постане Леонтије, овај Леонтије туђ је и непознат Љубомиру.

5. ЗАКЉУЧАК

Према Скерлићевим речима, лик Љубомира-Леонтија у Ранковићевом психолошком роману „Порушени идеали“ нема за циљ борбу против монаштва као таквог. „То је шира и општија трагедија свакога људскога бића које у животу има више схватање и чији чисти идеали долазе у сукоб са студеном и немилостивом јавом“ (Скерлић 1964: 256).

У Љубомиру-Леонтију сукобљавају се идеали монашког живота, засновани на Светом Писму и житијима светаца који служе као пример и подстрек на подвиг. Међутим, манастирска реалност је сасвим другачија, такорећи супротна ономе што је у писаном облику изложено. Фигурама виртуелног наратива наглашен је овај психолошки јаз између идеалног, суштинског монаштва којем тежи Љубомир, и стварног, делатног, којем се на крају, иако не својом вољом, приклања Леонтије. Ова драма између идеалног и реалног живота, између задатих животних циљева и њиховог остварења, својствена је одрастању сваког човека. Примерима контраприповести и наративне негације јасно је исказана разлика између очекиваног и доживљеног, задатог и оствареног.

Извори и литература

Бајац 2015: Љ. Бајац, Мотив отуђења у роману *Порушени идеали* Светолика Ранковића, у: *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са VI научној скупи младих филолога Србије, одржаној 22. марта 2014. године на Филолошко-уметничком факултету у Крајевцу*. Књ. 2, 207–219.

Деретић 2002: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Просвета, 902–912.

Јеремић 1987: Љ. Јеремић, *Трагички видови сјарције српског романа*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада; Београд: Институт за теорију књижевности и уметности.

Милосављевић Милић 2013: С. Милосављевић Милић, Виртуелна прича као изазов наратолошком проучавању темпоралности, *Наука и савремени универзитет* 2, Ниш, стр. 11–20.

Милосављевић Милић 2016: S. Milosavljević Milić, *Virtuelni narativ: ogledi iz kognitivne naratologije*, Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu; Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ранковић 1900: С. Ранковић, *Порушени идеали*, Београд: Српска књижевна задруга.

Скерлић 1964: Ј. Скерлић, *Писци и књиће*, књ. V, Београд: Просвета.

Djordje D. Lazarević / VIRTUAL NARRATION AND THE CHARACTER OF MONKING IN THE IDEALS OF SVETOLIK ARE DESTROYED IN THE NOVEL RANKOVIĆ

The paper applies the theoretical assumptions of virtual narration and cognitive theories novel *The Broken Ideals of Svetolik Ranković*. Ranković's "psychological novel" and his "Tragic characters" show their grounding in examples of counter-narrative and negative narration. Showing the inner structure of personality and alienation that rule Ljubomir-Leontius can be seen in virtual worlds that take him back to the past, where he is looking inspiration and justification of his ideals, but also those that lead him to the future, projected and conceived as these ideals dictate. The alienation of Ljubomir and Leontija reached its climax finds in the example of negative narration, where the inner psychological drama is brought to its own maximum.

Keywords: virtual narration, counter-narrative, negative narration, psychological novel

Примљен: 18. септембра 2021.

Прихваћен за штампу октобра 2021.